

de activiteiten van journalisten die een grotere transparantie van het buitenlands beleid wens- ten. Kortom, de vroeger besloten diplomatieke cultuur werd een stuk opener.

De sterkte van deze bundel is tegelijk zijn zwakte. De bijdragen passen weliswaar in het algemene thema — transformatie van de diplomatieke cultuur — maar dit is zo algemeen dat vrijwel elk aspect van de *beau monde diplomatique* besproken had kunnen worden. Wie een totaaloverzicht van de diplomatieke cultuur van de vijftiende eeuw tot de dag van vandaag zoekt, komt bij dit boek bedrogen uit. Dat is ook niet de achterliggende gedachte bij de publicatie van deze bundel geweest. Eerder is sprake van een aantal *casestudies*. Peter van Kemseke heeft in zijn inleidende bijdrage, 'Diplomatie: een kwestie van cultuur', een heel behoorlijke poging gedaan de verschillende karakteristieken van bovengenoemde drie toch heel diverse tijdsgewrichten te beschrijven en te analyseren. Hiermee is het algemene kader geschetst. De bijdragen daarna hebben noodgedwongen een detaillistisch karakter. Dit is acceptabel temeer omdat zij aspecten van de diplomatieke cultuur behandelen die niet bepaald alledaags zijn. De bijdragen van Joos Vermeulen over religieuze intriges in de Oostenrijkse ambassade in Constantinopel en van Dries Vanysacker over enkele achttiende-eeuwse pauselijke nuntii zijn zonder meer kostelijk om te lezen. Meer generaliserend, maar evenzeer verdienstelijk, zijn de artikelen van Jo Deferme over diplomatieke cultuur in de congresdiplomatie van de Europese politieke samenwerking en van Johan Verbeke over diplomatieke cultuur in de postmoderniteit.

Resumerend kan men stellen dat hier sprake is van een bundel van hoog niveau waarbij het de verschillende auteurs siert dat zij niet alleen literatuuronderzoek hebben verricht maar ook zoveel mogelijk hebben geprobeerd relevante archivalia te raadplegen.

J. S. A. M. van Koningsbrugge

F. H. Schmidt, *Pieter de Swart. Architect van de achttiende eeuw* (Dissertatie (bewerkt) Universiteit van Amsterdam 1997, Cultuurhistorische Studies; Zwolle, Zeist: Waanders, Rijksdienst voor de monumentenzorg, 1999, 304 blz, f85,-, ISBN 90 400 9408 X). R. Tijs, *Renaissance-en barokarchitectuur in België. Vitruvius' erfenis en de ontwikkeling van de bouwkunst in de Zuidelijke Nederlanden van Renaissance tot Barok* (Architectuur in België; Tiel: Lannoo, 1999, 224 blz., f170,-, ISBN 90 209 3705 7). A. W. Vliegthart, *Het Loo. Een paleis als museum. Journaal van een restauratie* (Apeldoorn: Stichting Paleis Het Loo nationaal museum, 1999, 232 blz., f79,50, ISBN 90 805046 1 0). J. de Maeyer, W. Denslagen, e. a., ed., *Negentiende-eeuwse restauratiepraktijk en actuele monumentenzorg. Handelingen van het Nederlands-Vlaams symposium, Leuven 13-14 september 1996* (KADOC-Artes; Leuven: Universitaire pers Leuven, 1999, 264 blz., Bf 2300,-, ISBN 90 6186 968 4).

Pieter de Swart, wie kent hem niet? Eerlijk gezegd zullen weinig niet-architecten ooit van hem gehoord hebben, net zoals architecten het binnen de kunsten altijd af moeten leggen tegen schilders. Een gebouw is tenslotte naar onze huidige maatstaven niet veel meer dan een casco om in te wonen en naar eigen smaak in te richten. Toch is architectuur in hoge mate bepalend voor het beeld dat we hebben van onze steden. Diezelfde architectuur was bovendien lange tijd, tot ver in de negentiende eeuw, in de eerste plaats gericht op representatieve doeleinden in plaats van volkshuisvesting. Gebouwen waren alomvattende uitingen van de heersende macht-hebbers en niet zelden monumentaal vormgegeven. Pieter de Swart (1709-1773) was zo'n architect. Geboren en getogen in Breda, profiteerde hij van de aanwezigheid van de Oranjes aldaar. Op kosten van de toekomstige prins ging deze meestertimmerman in Parijs studeren —

het internationale centrum van de architectuur — aan de school van Jacques-François Blondel. De Swart werd al gauw gegrepen door Blondels architectuurtheorie van de 'convenance', die behelsde dat situatie, uitvoering, plattegrond, structuur en ornament van een gebouw telkens weer een ander compromis vereiste, afgestemd op de bewoner, tussen interieur en exterieur. Functie, nut en status van het gebouw maakte van de architect bovendien een vakman die in vele disciplines thuis hoorde te zijn. De Swart zou zijn leven lang de vruchten plukken van deze opleiding: als architect-ontwerper-uitvoerder was hij echter verre van representatief voor de achttiende-eeuwse architectenpraktijk in de Republiek.

Na twee jaar keerde De Swart in 1747 uit Parijs terug, net op tijd om de verandering in de binnenlandse politieke verhoudingen en de verheffing van Willem IV tot erfstadhouder van de Republiek mee te maken. Willem op zijn beurt had een hofarchitect nodig die het nieuwe regime een eigen karakter en stijl naar de laatste mode moest geven. De Swart toog eerst aan het werk voor de feestarchitectuur (een vuurwerktheater in de hofvijver in Den Haag) ter gelegenheid van de Vrede van Aken. Met name in de architectonische opbouw leefde De Swart zich uit maar het is niet duidelijk wat zijn precieze inbreng in het geheel was wegens ruzie met de feitelijke uitvoerder baron von Creuznach. Tegelijkertijd boog De Swart zich over uitvoerige plannen tot verbouwing van het stadhoudelijk kwartier aan het Binnenhof. Het geheel was in de loop van de tijd verworpen tot een wirwar aan kamers en gangenstelsels zonder enige grandeur. Diverse varianten werden in ontwerp afgeleverd, maar gebouwd werd er nooit wegens geldgebrek en onenigheid met de Staten van Holland. Door een fraaie projectie op de plattegrond van het complex kunnen we toch inzicht krijgen in de plannen en met name de paleisvariant is een gemiste kans. De Swart maakte hiervoor zelfs een schaalmodel dat helaas is verdwenen. Meer tastbaar, hoewel inmiddels weer gewijzigd, zijn diens tuinontwerpen voor Huis ten Bosch, het Grote en het Kleine Loo.

Ondanks het feit dat De Swart een vooraanstaande positie bekleedde, werd er in de korte periode, dat hij als hofarchitect actief was, voornamelijk ontworpen maar weinig gebouwd. De dood van zijn patroon Willem IV in 1751 betekende dan ook in wezen een bevrijding. De delen I en II van het boek behandelen zijn leerjaren en de 'heersersarchitectuur'. Zij vormen de handelseditie van het proefschrift van de auteur uit 1997 en zijn goed onderbouwd. Deel III ('architect van de achttiende eeuw'), bijna de helft van het boek, staat hier in wezen los van. De Swart gaf in zijn verdere leven vorm aan belangrijke gebouwen als het Gouvernement in Den Bosch (het huidige Noord-Brabants Museum), het paleis van de prins van Nassau-Weilburg in Den Haag (de huidige Koninklijke Schouwburg), de Delftse poort in Rotterdam, de raadzaal van het stadhuis in Leeuwarden en nog veel meer. De auteur weet met diens tweede carrière minder goed raad: qua presentatie doet deel III nog het meest denken aan een catalogus van zijn oeuvre. De Swarts Franse oriëntatie maakte hem in elk geval de belangrijkste Nederlandse architect van de achttiende eeuw, een periode waarin meer tot stand werd gebracht dan wel eens wordt verondersteld. Zijn meesterschap lag vooral in de afgemeten proporties van zijn gebouwen en de fraaie rococo-details, met name in het interieur. Helaas heeft Schmidt de neiging nogal vaak en lang (soms wel halve pagina's) te citeren uit Franse brieven, wat de algehele leesbaarheid van het boek niet ten goede komt. Dit geldt evenzeer de onnodige oud-Nederlandse citaten uit rekeningen en resoluties of het soms wel erg specialistische jargon. Ook in de spelling is de auteur weinig consequent: op dezelfde pagina staan regelmatig twee varianten van hetzelfde woord, bijvoorbeeld grafelijkheid/graaflijkheid, trofeeën/tropheeen etc. Eveneens storend is het veelvuldig foutief gebruik van hoofdletters. Het was beter geweest wanneer er aan de tekst evenveel aandacht zou zijn besteed als aan de talrijke illustraties: 284 in totaal, met slechts in één geval een verkeerd bijschrift (illustratie 180 op bladzijde 185). Het

boek is al met al onevenwichtig van kwaliteit maar in zijn totaliteit toch belangwekkend.

De Swart bouwde in essentie voort op het Hollands classicisme van de zeventiende eeuw.

Hoezeer de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden in de ontwikkeling van hun beider architectuur uiteen waren gaan lopen, blijkt uit *Renaissance- en barokarchitectuur in België*. Dit boek is op groot formaat uitgegeven en oogt als een koffietafelboek. Maar schijn bedriegt. De boeken in deze mooie reeks zijn door specialisten geschreven; het feit dat zij tevens een lust voor het oog zijn, is extra. In de zestiende eeuw was de renaissance-architectuur nog dominant in de beide Nederlanden; in de zeventiende eeuw werd de ornamentiek onder het calvinisme teruggedrongen, terwijl men zich in de Zuidelijke Nederlanden hierin juist uitleefde. Dit kwam met name door de blijvende grote invloed van Italië (het maniërisme van Rome) op Vlaamse kunstenaars (speciaal Rubens). Bovendien zorgde het voortbestaan van de traditionele opdrachtgevers (kerk en kloosterorden) voor een andere vraag en dus oriëntatie. Zelfs de interieurs van burgermanshuizen zijn door het vele stucwerk een sculpturaal feest; deze 'illusie-architectuur' was in de eerste plaats op effect gericht, reden ook waarom men een voorliefde had voor plafondschilderingen.

Een groot probleem als gevolg van de bouwwoede van onze voorouders is wat latere generaties met al dit erfgoed aanmoeten. Restaureren? En op welke wijze dan? Het kostenplaatje is uiteindelijk bij dit soort vragen meestal deerslaggevend. De opdracht tot restauratie van paleis Het Loo werd in 1976 gegeven; in 1984 werd ze voltooid, hoewel sindsdien nog het nodige is gebeurd (in 1995 werd bijvoorbeeld het rode staatsiebed nog verworven), zoals blijkt uit *Het Loo. Een paleis als museum*. Het unieke van deze restauratie is dat Het Loo op basis van historische gegevens werd teruggerestaureerd naar de toestand ten tijde van stadhouder-koning Willem III, ondanks de gedegenheid en expertise toch een zeer a-historische aanpak. Van alle latere toevoegingen ontdaan, rest nu in essentie een zeventiende-eeuws paleiscomplex. De gebouwen en met name de tuinen ondergingen een metamorfose, zoals die tegenwoordig populair zijn bij doe-het-zelfprogramma's op televisie. Bij de herinrichting heeft men juist de verschillende bewoners weer zoveel mogelijk opgevoerd tot en met Wilhelmina toe, die er in 1962 overleed. Deze incongruïteit komt omdat het Loo sinds 1971 als nationaal museum fungeert, waarin permanent de pracht en praal van de Oranjes tentoon wordt gesteld en men daarnaast door middel van tijdelijke exposities goed inspeelt op het publiek. Het 'journaal' van Vliegenthart over de restauratie (een bewerking van zijn rapportages in de jaarverslagen van het museum) is goed gedocumenteerd en vrijwel in *full colour* uitgegeven. Dit boek fungeert dan ook in wezen als een soort alternatieve museumgids; er waren in elk geval maar een paar kleine ingrepen voor nodig geweest, zoals een inleidend hoofdstuk over de geschiedenis van het paleis, om dat ervan te maken. Over de uiteindelijke kosten van de restauratie komen we helaas niets te weten: daarvoor moeten we waarschijnlijk het vijfde intern rapport van de Rijksgebouwendienst uit 1993 raadplegen. Voor het overige is de auteur scheutiger met getallen, zoals stijgende bezoekersaantallen of de vervanging van 180.000 exemplaren *buxus suffruticosa* door *buxus sempervirens* in 1990 omdat de eerste (in Frankrijk aangekweekt) niet aansloeg. Dat niet alles koek en ei was, blijkt bijvoorbeeld ook uit een zinsnede op bladzijde 193 waarin er sprake van is dat de reconstructie van de twee grote boogvormige treillages achter de cascades op het oostelijk en westelijk terras van de verdiepte benedentuin om 'financiële redenen' tijdens de restauratie niet zijn uitgevoerd maar later (in 1987) alsnog door eigen medewerkers is gebeurd.

Voor de restauratie werd aldus een vrij radicaal uitgangspunt genomen, in plaats van een meer conserverende restauratie. Regelmatig is in dit boek dan ook sprake van 'afgietsels,' 'reconstructie' of 'het aanbrengen van oorspronkelijke kleuren.' Gezichtsbepalend voor de

totale aanpak blijft de tuin: (hoewel samen met het huis slechts 1% van de oppervlakte van het park). Omdat ze vrijwel van de grond af weer is opgebouwd doet ze toch wat steriel aan, als ware het een modeltuin van Intratuin, waar achteraf wel wat kritiek op is gekomen. Het is jammer dat de auteur niet iets meer over de achtergrond van de restauratiediscussie prijsgeeft of er in een nawoord op terugblijkt. In zijn hoofdstuk 'Vorbereiding 1968-1976' doet hij weliswaar verslag van het ambtelijk proces maar over beweegredenen worden slechts algemeenheden gedebiteerd. Wie echter tussen de regels door leest, komt tot de volgende conclusie: de staat heeft voor f43.900.000.- (prijsspeel 1973) de restauratie bekostigd van een 'verminkt monument' — in ruil waarvoor zij weliswaar een museum van allure heeft gekregen — met als doel om het beeld van de Nederlandse geschiedenis te verrijken maar bovenal als 'een waardige hommage aan de gehele dynastie der Oranjes.' De staat dus als hoeder van het imago van de Oranjes? Dit wordt min of meer bevestigd door een andere overweging destijds: de beslissing tot restauratie werd juist genomen ter voorkoming van het ontstaan van een negatief beeld van Wilhelmina wanneer het gebouw in zijn toenmalige, vervallen staat gehandhaafd zou blijven. Dit interessante punt wordt verder niet toegelicht maar uit de biografie van Fasseur blijkt dat Wilhelmina in haar levensavond op Het Loo (waar in 1956 zelfs Hongaren werden ondergebracht) geen grote staat voerde, verder nogal zuinig was en veel van haar geld wegschonk. In beide gevallen echter lijken zuiver wetenschappelijke redenen in elk geval niet aan de beslissing tot restauratie ten grondslag te hebben gelegen.

Dat restaureren een vak apart is met veel discussie over voors en tegens, blijkt ook wel uit het laatste hier besproken boek. In de negentiende eeuw werd men voor het eerst op grote schaal geconfronteerd met de restauratie van oude gebouwen. Industrialisatie en stadsuitbreidingen deden het stedelijk landschap her en der grondig veranderen. Met name middeleeuwse monumenten (meest kerken en stadhuizen) stonden hierbij centraal. Hiermee is onlosmakelijk de naam van Viollet-le-Duc verbonden, wiens herschepping van middeleeuws Frankrijk onder de noemer neo-gotiek de bouwkunst sterk zou gaan beïnvloeden. Over de negentiende-eeuwse monumentenzorg en de huidige omgang met de toenmalige restauratiepraktijken werd in 1996 een Nederlands-Vlaams symposium georganiseerd, waarvan drie jaar later de resultaten te boek zijn gesteld in *Negentiende-eeuwse restauratiepraktijk en actuele monumentenzorg*. Het boek valt in vier delen uiteen, waarin telkens de Nederlandse en Belgische praktijk tegen elkaar worden afgezet. Deel I behandelt de historische en esthetische betekenis van de negentiende-eeuwse restauraties. Destijds ging men nogal eens destructief te werk; men had vooral de neiging veel later materiaal te verwijderen. Deel II gaat over de actoren. Architecten, opdrachtgevers en rijksoverheid hadden tegenstrijdige belangen. De restauraties waren daarom verre van waardevrij, integendeel: met name de katholieke emancipatie en haar actieve opstelling zorgde voor wrevel, mede door een gebrek aan sturing van de overheid die tevergeefs probeerde uit het verleden een gemeenschappelijke identiteit te smeden. De diverse ideologieën zorgden echter wel voor het eerst voor serieuze bewustwording van het cultureel erfgoed. Deel III behandelt de omgang met het historisch erfgoed waarin naast gebouwen ook koorbanken, kerkzilver en muurschilderingen worden behandeld. De toenmalige praktijk kan in de meeste gevallen de huidige toets der kritiek niet langer doorstaan; creatieve opwellingen zorgden voor zogenaamde verbeteringen, die er vooral op gericht waren eenheid van stijl te creëren. Ter verdediging moet gezegd worden dat de restaurateurs toen nog lang niet de technische mogelijkheden hadden van nu. Tevens is er onder andere aandacht voor het monstrueuze kasteel Haarzuilens (eens een romantische ruïne) dat na de verbouwing door Cuypers een middeleeuwse 'sfeer' moest verbeelden. Inmiddels dreigt het echter onder zijn eigen overgewicht te bezwijken. Desondanks is de overheid voor restauratie overstag gegaan, zodat een typisch negentiende-eeuwse opvatting van monumentenzorg bestendig zal worden met eenentwintigste-eeuws belastinggeld. Hieruit blijkt eens te meer dat aspecten als toerisme en

recreatie soms zwaarder wegen dan enig wetenschappelijk argument; op diverse plekken verrijzen in Nederland zelfs weer nieuwe 'kastelen'. Deel IV, tot slot, bestaat uit *casestudy's* over de omgang met negentiende-eeuwse restauraties in de actuele monumentenzorg, waarbij de aandacht vooral uitgaat naar kerken in België. Het boek sluit af met een biografisch repertorium, hoewel het handiger zou zijn geweest als men zich hierin beperkt had tot de hoofdrolspelers uit het boek in plaats van mensen als John Aislabie (1670-1742, Engels staatsman op wiens landgoed Fountains Abbey lag) of Ferdinand II van Aragon (1452-1516, koning van Spanje) opte nemen.

C O . van der Meij

Chr. Berkvens-Stevelinck, met medewerking van A. Visser, *Magna commoditas. Geschiedenis van de Leidse universiteitsbibliotheek 1575-2000* (Leiden: Primavera pers, Universitaire pers Leiden, 2001, 264 blz., ISBN 90 74310 71 0).

Wie voor het aanbreken van de digitale dageraad naar de Leidse UB ging om een boek te lenen moest het opzoeken in de Leidse boekjes. Daarin waren langwerpige kaartjes alfabetisch of systematisch samengebonden. Maar het wonderlijke was dat men ze als semitische boeken van achteren naar voren diende te raadplegen. En wie wil weten waarom dit sinds 1865 het geval was moet deze prachtig geïllustreerde geschiedenis van de Leidse universiteitsbibliotheek lezen: met de linkerhand kon de nieuwsgierige dan zo'n boekje vasthouden en met de rechter bladeren en aantekeningen maken (en de linkshandigen dan?). Ook leert men dat de catalogus zo lang met de hand geschreven bleef omdat de minister toen subsidie voor het drukken geweigerd had. Immers de vorige bibliothecaris had elke gedrukte catalogus als direct achterhaald gezien. Kan geschiedschrijving over een bibliotheek boeiend zijn? Niet natuurlijk als het blijft bij dorre opsommingen, wel als een historicus, zoals deze doet, de levensloop van de centrale figuur, de bibliothecaris, de ontwikkelingen van het boekenbezit en de cultuurhistorische factoren, die meespelen, weet te integreren en daardoor een grotere betekenis aan het geheel weet te geven.

Zo worden wij door de eeuwen meegenomen en leren hoe de voortdurend weer opduikende problemen van ruimtegebrek en bescherming van het boekenbezit zijn aangepakt. Dat ging van vrijwel totale afsluiting van de bibliotheek voor lezers en vooral studenten tot de grote liberaliteit vanaf het begin van de Verlichting tot diep in de negentiende eeuw, toen kostbare manuscripten onbekommerd aan geleerden en lezers in Europa werden uitgeleend. Ook in de tijd dat uitleenpraktijk werd beperkt kon bijvoorbeeld oorlogsgevaar nog schade aanbrengen, zoals in 1914 bij de brand in de Leuvense universiteitsbibliotheek gebeurde waar uitgeleend Leids bezit verloren ging. In de vroegmoderne tijd werd een bibliotheek heel anders bekeken en functioneerde zij op een andere wijze dan tegenwoordig. De Leidse bibliotheek werd gesticht om de reputatie van de universiteit te vergroten en de universitaire gemeenschap ten dienste te staan. Hoge autoriteiten kregen er daarom naast de professoren sleutels van. Maar de studenten die er bekaaid afkwamen kopieerden ze en chaos was het gevolg. Toen volgde in de zeventiende eeuw een periode van afsluiting, waarin de bibliotheek naar humanistische opvatting als een 'bronnentuin' werd gezien, vanwaaruit uitgaven van manuscripten tot stand werden gebracht. Aanvankelijk waren de boeken volgens de oude indeling naar wetenschappen en faculteiten in *plutei* dwars in de zaal opgesteld, aan kettingen op hun kop met de rug naar voren. Halverwege de eeuw werden de kasten met boeken tegen de buitenwanden van de